

Hygeia – jej symbolika i wizerunki

Hygieia – her symbolism and images

ANITA MAGOWSKA

Zakład Historii Nauk Medycznych, Katedra Medycyny Społecznej, Akademia Medyczna im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu

Artykuł jest oparty na metodyce nauk humanistycznych i przedstawia genezę związku między grecką boginią zdrowia, Hygeią a higieną jako dziedziną nauki i praktyki lekarskiej oraz ważnym elementem polityki społecznej. Kult greckiej bogini Hygei narodził się w IV w. p.n.e. w Epidaurus, skąd rozpowszechnił się wszędzie tam, gdzie oddawano cześć Asklepiosowi. Gdy na przełomie XVIII i XIX w. poszukiwano właściwej nazwy dla wtedy wyodrębniającej się nauki o sposobach zapobiegania chorobom i zachowania zdrowia, sięgnięto do greckiego terminu *hygieia*, czyli zdrowie, oraz do noszącej takie imię bogini. Od ponad dwóch wieków rozwojowi higieny naukowej towarzyszą wizerunki Hygei. Bogata symbolika zawarta w związku kobiety i węża lub kobiety i wody stanowi ponadczasową metaforę życia i śmierci, dlatego nadal inspirowa rzeźbiarzy, malarzy i architektów. Wizerunki Hygei powinny zachęcać lekarzy i menedżerów opieki zdrowotnej do refleksji nad optymalnymi kierunkami ich działalności zawodowej.

Słowa kluczowe: Hygeia, Asklepios, mitologia, higiena, symbole, historia medycyny, historia estetyki, historia sztuki

The paper is based on the humanities methods and presents the origins of the relationship between the Greek goddess of health, Hygieia, and hygiene as a field of medical science and practice, as well as an important social policy element. The Hygieia worship originated in Epidaurus in the 4th century B.C., and became common in every place where the cult of Asclepius was celebrated. At the turn of the 19th century, knowledge about ways of preventing illness and keeping health was named 'hygiene' from the Greek word *hygieia* that means health and the name of the goddess. Since more than two centuries, Hygieia's images have accompanied the development of hygiene. A rich symbolism of the relationship between woman and serpent or between woman and water is a timeless metaphor of life and death, therefore it still inspires painters, sculptors and architects. Hygieia's images should encourage doctors and health care system decision-makers to reflect on optimal directions of their professional activity.

Key words: Hygieia, Asclepius, mythology, hygiene, symbols, history of medicine, history of aesthetics, history of art

*„Nasze myślenie jest inicjowane przez obrazy,
te zaś powstają dzięki zmysłowej percepcji
i vice versa” [1]*

Obraz greckiej bogini zdrowia, Hygei, przedstawiający młodą, ubraną w powłóczyasty chiton kobietę karmiącą węża stanowi od około dwustu lat popularną metaforę higieny. Związek kobiety i węża, niekiedy zastępowany tożsamym wobec niego związkiem kobiety i wody, zawiera w sobie wieloznaczną symbolikę współistnienia życia i śmierci oraz naprzemienności zdrowia i choroby. Analiza tej symboliki i jej

artystycznych wyobrażeń jest celem niniejszego artykułu, w którym wykorzystano metodykę nauk humanistycznych.

Hygeia jako personalizacja zdrowia

Wykreowane przez człowieka idee abstrakcyjne były w starożytnej Grecji przybliżane społeczeństwu za pomocą sztuki, którą pojmowano inaczej niż dziś, bowiem stanowiła nie tyle natchnioną twórczość, co racjonalną umiejętność i wiedzę fachową. Sztuka, czyli w języku greckim *technē*, była z definicji uważana za znajomość reguł wykonania jakiegoś przedmiotu, np. posągu, domu, garnka lub narzędzia. Piękno tworzono za pomocą matematycznych obliczeń i terminów, bo jak mówili Pitagorejczycy: „Żadna sztuka nie powstaje bez proporcji, a proporcja leży w liczbie. Wszelka więc sztuka powstaje przez liczbę” [2]. Matematycznie wyliczone proporcje stanowiły rękomię doznań estetycznych. Obecne w dziełach sztuki piękno, jako przynależne do wyjaśnianego za pomocą mitów ładu kosmicznego, stanowiło łącznik między świadomością religijną a praktyką życia społecznego kształtowaną przez idee abstrakcyjne. Dzieła sztuki helleńskiej były narzędziem edukacji społecznej i miały za zadanie wzbudzać u odbiorców wzniosłość przeżycia oraz rozwijając w nich życiową mądrość.

Adres do korespondencji / Address for correspondence

Dr hab. n. farm. Anita Magowska
Coll. Stomatologicum, ul. Bukowska 70, 60-812 Poznań
tel. (0-61) 8547243, e-mail: amagowska@tlen.pl

Nadesłana: 20.02.2006 r.

Zakwalifikowana do druku: 04.05.2006 r.

Hygeia – jako personalizacja abstrakcyjnego pojęcia zdrowia – pojawiła się w Helladzie nader późno. Według najstarszych, pochodzących z IV w. p.n.e., źródeł uważano ją za córkę Asklepiosa, obdarzonego przydomkiem *Jatros* (*Lekarz*) – syna boga Apollona i śmiertelnej kobiety imieniem Koronis. Hygeia reprezentowała ideę zdrowia osiąganego poprzez prozdrowotny styl życia, podczas gdy druga córka Asklepiosa, Panakeia, symbolizowała uzdrowicielską moc leków [3]. Według innych źródeł była małżonką Asklepiosa i matką jego dzieci. Największymi ośrodkami kultu Hygei były: Ateny, Argos, Korynt, Oropos i Sycyon, gdzie składano jej vota ofiarne, budowano posągi, ołtarze i świątynie oraz celebrowano uroczystości.

Autorem pierwszych informacji o czci oddawanej Hygei był Pauzaniusz, autor peregezy – czyli przewodnika po Helladzie. Nie poświęcił on wprawdzie Hygei zbyt wiele uwagi, ale za to ukazał ewolucję jej kultu od przywracającej zdrowie Ateny Hygei, której posąg dłuta Pyrrosa wzniesli Ateńczycy podczas szerzącej się zarazy w 429 r. p.n.e., do szerzącej się w następnych latach czci dla Hygei jako już nowej, niezależnej od Ateny bogini. Kult Hygei narodził się w świątyniach Asklepiosa w Epidaurus, skąd szerzył się dalej, m.in. do Megary [4]. Kult Hygei przybierał różne formy, np. w Sycyonie przed jej posągiem kobiety składały w ofierze swoje ścięte warkocze. Ten wykonany przez anonimowego autora posąg wyobrażał kobietę, którą otaczał w kilku kręgach duży wąż kierujący głowę ku naczyniu trzymanemu przez nią w lewej ręce [5]. Podobne wizerunki wykonali rozpoznani z imienia rzeźbiarze, jak Skopas i Nikeratos, którzy przedstawiali boginię jako młodą kobietę o pełnych kształtach, z wieńcem z ziół leczniczych na głowie, karmiącą węża owiniętego wokół jej ręki. Wprawdzie rozwój sztuki helleńskiej nie stanowi przedmiotu niniejszej analizy, ale warto zaznaczyć, że twórczość Skopasa wykraczała poza obowiązujące kanony. Żył on w IV w. p.n.e. i był znany jako autor pełnych dynamiki i „nieregularnych” rzeźb w Tegei na Peloponezie [6].

Hygeię uwiecznił na wszystkie czasy Hipokrates (460-356 p.n.e.), który wprowadził jej imię do pierwotnego tekstu przysięgi lekarskiej, do dnia dzisiejszego pozostającej fundamentem etyki zawodów medycznych. Około 293 r. p.n.e. kult Hygei jako bogini zdrowia przeniknął do Imperium Rzymskiego, gdzie czczono ją pod zlatynizowanymi imionami Valetudo lub Salus.

Obecność węża w wizerunkach bogini zdrowia była nieprzypadkowa i dopełniała symbolikę życia i śmierci. Dla Sumerów wąż stanowił wizualizację zapłodnienia i początku życia, a także alchemicznej przemiany materii. W Helladzie towarzyszący Hygei wąż pierwotnie symbolizował Asklepiosa, który – jak

wierzyła ludność – został zabity piorunem przez Zeusa, a następnie żył w głębi ziemi jako wąż obdarzony wielkim rozumem i ludzką mową. Z tego powodu w świątyniach Asklepiosa umieszczano, uważane za święte, węże, a jego samego przedstawiano najpierw jako węża, a potem jako postawnego mężczyznę trzymającego w ręce laskę, wokół której owijał się wąż [7]. Według Pauzanasza święte węże były niebezpieczne i ludzie bali się do nich podchodzić, jeśli jednak wchodząc do świątyni rzucili im coś do jedzenia, nie zwracały odtąd na nich uwagi [4].

W późniejszych wizerunkach Hygei towarzyszył jej dzban z wodą symbolizującą ruch i przemianę oraz przypominającą, że najważniejszym procesem zachodzącym w naturze jest życie, a jego głównym aspektem – przemijanie. Związek kobiety i wody był rozpoznawalny w różnych dawnych cywilizacjach. Kobieta była analogią Ziemi, pojmowanej jako żywioł i czysta jakość natury (pozostałymi jakościami były: Woda, Ogień i Powietrze), w której tkwiła siła życia i która przyjmowała ciała po śmierci, a więc zachowywała równowagę między życiem a śmiercią [8].

Posługiwanie się wodą w rytuałach religijnych sięgało czasów starożytnego Egiptu i kultu Izydy – bogini ciągłości życia czczonej za moc sprawiającą wylewy Nilu. Zgodnie ze starym egipskim obyczajem kobiety nosiły w dzbanach wodę z Nilu, aby następnie wylać ją na ziemię, składając w ten sposób ofiarę bogini. Kult Izydy przeniknął z północnych terenów Egiptu do Grecji i Rzymu. W czasach rzymskich w świątyniach przechowywano wodę z Nilu w dzbanach i noszono w rytualnych procesjach jako źródło życia i śmierci. Akt wylewania wody z dzbana stanowił ryt ofiary i był symbolem upływu czasu oraz cykliczności życia i śmierci. Wylewanie wody przez kobietę, dawczynię życia, wzmacniało tę symbolikę [1].

Hygeia a początki higieny naukowej

Tworzenie podstaw higieny było zasługą największego naturalisty wszechczasów, Hipokratesa (ok. 460-377 r. p.n.e.), który wskazał, że istotą medycyny jest zapobieganie chorobom. Higiena jako nauka i zarazem dział medycyny praktycznej została jednak wyodrębniona ponad dwa tysiące lat później [9].

Dla jej wyodrębnienia znaczenie miało opublikowane w 1713 r. dzieło Bernardini Ramazzini (1653-1714) poświęcone chorobom zawodowym [10]. W 1794 r. higienę, czyli sztukę zachowania zdrowia, przedłużania życia i uchronienia się od chorób, zaczął wykładać w paryskiej szkole lekarskiej L. Fleury [5]. Politykę w zakresie higieny i zdrowia publicznego zapoczątkował rząd francuski, podczas gdy w Anglii pierwsze inicjatywy w tym zakresie podejmowały prywatne instytucje troszczące się o zdrowie mieszkańców miast i jakość wody pitnej. Z kolei początki higie-

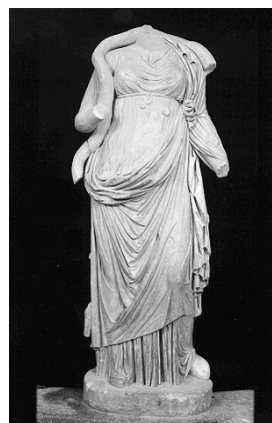
ny jako nauki doświadczalnej były zasługą Maxa Pettenkofera (1818-1901), który jako pierwszy przeprowadził badania eksperymentalne dotyczące wpływu ogrzewania, wentylacji, odzieży, nowo wybudowanych mieszkań, racjonalnego odżywiania, czystości powietrza i wody na zdrowie. Warto odnotować, że zasady zdrowego stylu życia zostały szeroko spopularyzowane za pomocą dzieła literackiego, którym była wydana w 1876 r. książka angielskiego lekarza, Benjamina Richardсона „Hygeia. A City of Health”. W większości krajów świata książka ta przyczyniła się do zastąpienia oryginalnej greckiej pisowni imienia bogini *Hygieia*, formą nieco uproszczoną – *Hygei* [11].

Wydarzenia toczyły się szybko. W tym samym, 1876 r. w Brukseli odbył się pierwszy kongres higieny, a w Niemczech powstało pierwsze biuro zdrowia. Gwałtowny rozwój higieny zaznaczył się też na ziemiach polskich, czego dowodzi przykład pierwszego polskiego czasopisma poświęconego higienie i zdrowiu publicznemu, redagowanego przez K. Gregorowicza „Przyjaciela zdrowia”, który ukazywał się w Warszawie w latach 1861-1863. Dla porównania, pierwszym w świecie czasopismem higienicznym był wydawany od 1829 r. w Paryżu rocznik „Annales d’hygiène publique et de médecine légale”. W 1898 r. w Warszawie utworzono Towarzystwo Higieniczne zmierzające do zaszczepienia społeczeństwu zasad unikania chorób i do zainicjowania makrodziałań temu służących, np. melioracji gruntów i regulacji rzek [12].

W końcu XIX w. higiena dysponowała własną metodyką i była dzielona na ogólną (dotyczącą problematyki wpływu ziemi, wody, powietrza, pokarmów, napojów, odzieży, mieszkania i trybu życia etc. na zdrowie) oraz specjalną, czyli zawodową (przemysłową, wojenną, szpitalną, fabryczną, miejską, wiejską etc.). Znajdująca oparcie w osiągnięciach chemii, fizyki, botaniki, anatomii i fizjologii człowieka, nauka była oceniana jako niezwykle ważna dla społeczeństwa, ale rozwijana w duchu filozofii modernizmu sprzyjającej uproszczonemu, schematycznemu myśleniu, przekonaniu o stereotypowości interakcji międzyludzkich oraz nadmiernemu normatywizmowi. Oparta o stały wzorzec artystyczny klasyczna sztuka grecka idealnie korelowała z potrzebą tworzenia schematów w zakresie zdrowia publicznego. Na przełomie XIX i XX w. nastąpiła moda na Hygeię i jej wizerunki, która przyczyniła się do takiego wzrostu jej popularności, że jej imieniem nazwano jedną z pierwszych odkrytych asteroid. Grecka bogini stała się uosobieniem kobiecości zmysłowej i tajemniczej inspirując artystów przynależnych do formacji Art Nouveau, m.in. Gustava Klimta, do tworzenia takich właśnie portretów współczesnych im kobiet.

Antyczne wizerunki Hygei

Zachowane do dziś wizerunki greckiej bogini zdrowia można, w pewnym uproszczeniu, podzielić na dwie grupy w oparciu o kryterium czasu powstania. Pierwszą z nich tworzą autentyczne, wykonane w starożytności rzeźby i płaskorzeźby przedstawiające Hygeię. Szczątki tych dzieł zostały rozpoznane i wydobyte w trakcie prac archeologicznych prowadzonych na obszarze dawnej Hellady.

Ryc. 1. Marmurowy posąg Hygei powstały w I-II w. n.e.

Fig. 1. Marble statue of Hygeia dated 1st-2nd century A.D.

Druga grupa – to wzorowane na kanonie helleńskim mniej lub bardziej stylizowane wyobrażenia Hygei powstałe w okresie wyodrębniania i rozwoju higieny naukowej, a więc począwszy od końca XVIII w. Są to pomniki, obrazy, elementy fasad stanowiące elementy architektury miejskiej, medale, znaczki pocztowe, a także emblematy i symbole graficzne wykonane na zamówienie uczelni medycznych, organizatorów kongresów i władz różnych stowarzyszeń związanych z medycyną.

Jeden z najwcześniej powstałych posągów Hygei znajdował się w wybudowanym w IV wieku p.n.e. na wyspie Kos i stanowiącym świątynię Asklepiosa, asklepieionie, czyli ośrodku kultu Asklepiosa, w którym uzdrawiano chorych i kształcono lekarzy. Na początku XX w. ruiny tego asklepieionu przyciągnęły uwagę greckiego historyka i antykwariusza, Iakovosa Zartfisa, który poprosił znanego niemieckiego archeologa, Rudolfa Herzoga, o przeprowadzenie badań terenowych zmierzających do wyjaśnienia charakteru i szczegółowego opisu tego miejsca. Gdy w 1904 r. prace zostały ukończone, jasnym się stało, że usytuowany 4 km na południowy zachód od miasta Kos asklepieion zbudowano na trzech tarasach. Na najniższym tarasie szkolono lekarzy i przyjmowano chorych, którzy korzystali z nadal bijącego świętego źródła wody mineralnej o leczniczych właściwościach.

Na środkowym tarasie znajdował się ołtarz zawierający posągi Asklepiosa i Hygei, wprawdzie nie zachowane, lecz zdaniem archeologów podobne do figur znajdujących się na ołtarzu w Pergamonie znajdującym się w muzeum w Berlinie [13].

Większość wizerunków Hygei przechowywanych w muzeach europejskich i amerykańskich została odtworzona lub szczęśliwie odnaleziona w trakcie prac wykopaliskowych prowadzonych na obszarze dawnej Hellady. Najczęściej Hygeię przedstawiano tak, jak na zachowanym w licznych kopiach posągu z IV w. p.n.e., na którym bogini stała w długim płaszczu z wężem spuszcającym się z lewego ramienia do prawej dłoni trzymającej miseczkę, prawdopodobnie z mlekiem, dla węża. Kopie tego posągu znajdują się m.in. w Luwrze i w muzeum w Deepdene w Anglii [14].

Popularności kultu Asklepiosa i Hygei dowodzi wiele zabytkowych przedmiotów inspirowanych posągami Hygei wznoszonymi w V i IV w. p.n.e. w Epidaurus i w innych miejscach Hellady. Należą do nich monety greckie i rzymskie (bogini występuje tu jako Salus trzymająca węża), przechowywane m.in. w *British Museum* w Londynie [15]. Jednym z nich jest też marmurowy relief wotywny z drugiej połowy IV w. p.n.e., który w 1845 r. odkupiło od prywatnego kolekcjonera Muzeum w Luwrze, pochodzący z jakiegoś bliżej nieokreślonego asklepijonu. Wotum przedstawia procesję rodziny prowadzącej ofiarnego byka przed ołtarz Asklepiosa i Hygei, a zostało wykonane zapewne z wdzięczności za uzdrowienie lub ocalenie przed zarazą. Oryginalność reliefu tkwi w wielości postaci uchwyconych w ruchu [16].

Do najstarszych i najbardziej nietypowych wizerunków Hygei należy ten, który znajduje się na okrągłym pojemniku z przykrywką, wykonanym z terakoty przez anonimowego artystę między 420 a 410 r. p.n.e., a przechowywanym od 1909 r. w *Metropolitan Museum of Art* w Nowym Jorku. Wykonany jako ślub-

Rys. 2. Głowa Hygei (Muzeum w Nowym Jorku).
Fig. 2. The Head of Hygieia (Museum, New York)

ny upominek pojemnik przedstawia Afrodytę przyjmującą odwiedziny innych bogiń, m.in. Hygei, Eudaimonii i Paidei [17]. Bardzo podobne naczynie z terakoty znajduje się w zbiorach *British Museum* w Londynie i jest datowane na lata 420-400 r. p.n.e. Przedstawia ono Dionizosa otoczonego przez boginie, m.in. Hygeię i wyżej wymienione [18].

Powstały między 425 a 400 r. p.n.e. relief znajdujący się w Muzeum Archeologicznym w Istambule przedstawia siedzącego i trzymającego młode drzewko Asklepiosa. Obok niego, ale nieco z tyłu siedzi Hygeia karmiąca węża. Asklepios i Hygeia zostali przedstawieni jak strażnicy życia symbolizowanego podwójnie: przez rozwijające się drzewko i przez węża [19].

Podobny w symbolicznej wymowie wizerunek Asklepiosa i Hygei opiekujących się wężem, a więc życiem, wykonany jako wolno stojąca marmurowa rzeźba, znajduje się w Muzeum Watykańskim [20].

W Narodowym Muzeum w Atenach znajduje się niezwyklej urody głowa Hygei wykonana około 350 r. p.n.e. przez Skopasa i znaleziona w trakcie prac prowadzonych w latach 1900-1902 w ruinach świątyni Ateny w Piali (dawna Tegea). Uwagę przyciąga jej podłużna twarz i pełne głębokiej melancholii oczy [21].

Rys. 3. Posąg Asklepiosa i Hygei (Muzeum w Watykanie).
Fig. 3. Statue of Asklepios and Hygieia (Vatican Museum)

W *British Museum* w Londynie przechowywana jest płaskorzeźba z okresu klasycznego ukazująca siedzącą Hygeię trzymającą w lewej dłoni naczynie z pokarmem dla węża, który oplata stojące obok drzewo [22].

Oryginalne naczynie z brązu inkrustowane srebrem i miedzią, pochodzące z IV w. n.e. i znalezione w Bejrucie, zostało w 1962 r. zakupione przez Muzeum w Luwrze. Naczynie ma bogatą ornamentykę nawiązującą do założenia Cezarei przez króla Heroda w I w. n.e., i upamiętniającą igrzyska zorganizowane z tej okazji. Na naczyniu znajduje się m.in. Askle-

pios w towarzystwie Hygei, węża i dzikich bestii. Wąż symbolizował potęgę Asklepiosa chroniącą ludzi przed dzikimi bestiami, czyli chorobami i cierpieniem [23].

Typowa jest pochodząca z I w. n.e. statua Hygei przechowywana w Ermitażu w St. Petersburgu w Rosji. Hygeia siedzi ubrana w delikatnie udrapowany chiton i spogląda na widza, karmiąc węża z naczynia trzymanego w lewej ręce.

Rys. 4. Posąg Hygei pochodzący z I w. n.e. (zbiory Ermitażu).
Fig. 4. Statue of Hygeia dated 1st century A.D. (Hermitage)

Do najciekawszych posągów Hygei należy wykonany w II w. n.e. na wyspie Kos. Hygeia trzyma w lewej ręce jajko, symbol życia, i ofiarowuje je podtrzymanemu drugą ręką wężowi, a u jej stóp znajduje się Eros. Ten kolejny wizerunek bogini zdrowia jako uosobienia płodności jest znany z fotografii przechowywanej w zbiorach Yale Divinity Library Uniwersytetu w Yale [24].

Piękno i symetria cechują pochodzącą z tego samego stulecia figurę Hygei przechowywaną w Muzeum Archeologicznym w Izmirze w Turcji. Rzeźba jest mocno uszkodzona, brakuje jej głowy i rąk [25]. Podobnie uszkodzone antyczne posąжки Hygei wysokości kilku centymetrów można znaleźć w greckich oraz internetowych antykwariatach, gdzie są zwykle wyceniane na kwotę od 400 do 1000 dolarów [26].

Wizerunki Hygei w XIX i XX w.

Zapoczątkowanej w końcu XVIII w. społecznej fascynacji higieną towarzyszyło rosnące zapotrzebowanie na wizerunki greckiej bogini zdrowia. Król Francji, Ludwik XVI zamówił u rzeźbiarza, Jean-Baptiste II Lemoine posąg z brązu przedstawiający swego ojca, króla Ludwika XV, patrona higieny publicznej, w towarzystwie stojącej u jego stóp Hygei. Praca została ukończona w 1777 r. i znajduje się w Luwrze [27].

Do odrodzenia popularności Hygei w XIX w. w Europie przyczyniło się zakładanie miejskich wodociągów. Wiele miast europejskich fundowało po-

sągi Hygei dla upamiętnienia tego ważnego dla zdrowia publicznego wydarzenia lub dla podkreślenia wagi hydroterapii. W 1879 r. fontannę ozdobioną statua Hygei zaprojektował dla uzdrowiska w Karlovych Varach Ferdinand Fellner. Park w angielskim Aberdeen został w 1883 r. ozdobiony granitowym posągiem Hygei stojącej na korynckiej kolumnie strzeżonej przez lwy, zaprojektowanym przez Irlandczyka, Johna Cassidy (1860-1939), a upamiętniającym zasłużoną dla miasta Elizabeth Duthie [28]. Gdy w 1892 r., po tym jak Hamburg nawiedziła epidemia cholery i spowodowała śmierć prawie ośmiu tysięcy osób, zmodernizowano ujęcia wody pitnej, na wewnętrznym dziedzińcu ratusza postawiono fontannę ze statua Hygei wykonaną z brązu przez Josepha von Cramera [29]. W Glasgow od 1895 r. posąg Hygei, dłuta Williama Kellocka Browna (1856-1934), zdobi fasadę domu przy Montrose Street 23-5, w którym kiedyś mieściła się siedziba Biura Zdrowia (*Sanitary Chambers*), a obecnie znajduje się *Department of Environmental Health* [30].

Dziewiętnastowieczna moda na Hygeię dotarła też na ziemię polskie. Około 1833 r. w Poznaniu Edward Raczyński ufundował na obecnych Alejach Marcinkowskiego pomnik Hygei. Był to cokół z brązu, na którym umieszczono medalion z podobizną niemieckiego naturalisty, Vincenza Priessnitza, twórcy nowoczesnej hydroterapii. Napis wokół medalionu brzmiał w dosłownym tłumaczeniu: „Nic lepszego nad wodę”. Pomnik upamiętniał założenie z inicjatywy Raczyńskiego wodociągów w Poznaniu i znajdował się między gmachem Poczty a Akademią Sztuk Pięknych. W 1908 r. pomnik przeniesiono na drugi koniec Alei Marcinkowskiego, do wylotu ul. Walki Młodych i umieszczono na nim odlew posągu Hygei zdobiącego grobowiec Raczyńskich w Zaniemyślu. Autorem posągu był Albert Wolf, a pozowała do niego Konstancja Raczyńska, małżonka Edwarda. Przez szereg lat znajdująca się przy pomniku studzienka

Rys. 5. Pomnik Hygei w Poznaniu – stan z 2005 r.
Fig. 5. Statue of Hygeia in Poznan – as of 2005 A.D.

służyła dorożkarzom do pojenia koni. W latach siedemdziesiątych pomnik przeniesiono przed fronton Biblioteki Raczyńskich przy pl. Wolności, skąd w tajemniczy sposób zniknął w 2006 r. w trakcie budowy w tym miejscu podziemnego parkingu [31].

Hygeia stała się ozdobą szeregu medali. Kilka z nich znajduje się w zbiorach Collegium Lekarzy Filadelfijskich (*College of Physicians of Philadelphia*). I tak, na medalu zaprojektowanym dla Fredricka Bantinga, laureata Nagrody Nobla, Hygeia uderza w skałę wydobywając z niej wodę i ratując w ten sposób zemdloną kobietę. Z kolei na medalu *Royal Society of Medicine*, grecka bogini zdrowia z wężem owiniętym wokół lewej ręki wkłada wieniec na Naukę Eksperymentalną, spersonifikowaną w postaci mężczyzny z kagankiem oświaty w prawej ręce. Dziewiąty Międzynarodowy Kongres Historii Medycyny zorganizowany w 1932 r. w Bukareszcie uczczono medalem przedstawiającym Asklepiosa i Hygeię. Na upamiętniającym początek szczepień przeciw ospie medalu z 1804 r. widoczne są stojące postaci Asklepiosa i Hygei, przy których z jednej strony znajdował się skalpel, a z drugiej krowa. Pochodzący z 1833 r. medal dla uczczenia dra Anthony'ego Fothergilla (1733-1813) przedstawia Hygeię karmiącą węża owiniętego wokół ołtarza. Wreszcie, Paryskie Towarzystwo Farmakologiczne (*Societe de Pharmacologie, Paris*) zleciło bicie medalu, na którym Hygeia znajduje się obok makówki. Medal został zakupiony przez wspomniane Collegium w 1931 r. [32].

Najbardziej bulwersujące wyobrażenie Hygei znalazło się na znaczku pocztowym wydanym w 1932 r. w Nowej Zelandii i przedstawiającym młodą, zmysłową, półnagą kobietę siedzącą z odchyloną do tyłu głową na postumencie z napisem „Hygeia” i sprawiającą wrażenie pijanej lub odurzonej

Rys. 6. Znaczek z Nowej Zelandii z 1932 r. przedstawiający Hygeię.
Fig. 6. Postal stamp representing Hygeia, New Zealand, 1932

narkotykami. W jednej ręce, uniesionej wysoko, trzymała kielich, drugą miała opuszczoną i wokół niej owinięty był wąż. Czasopismo „Australian Stamp Monthly” uznał znaczek za skandaliczny i amoralny, a poza tym wprowadzający w błąd, bo w Australii węże nie były znane. Znaczek znajduje się w zbiorach Muzeum Nowej Zelandii w Wellington [32].

Do najpopularniejszych współcześnie wizerunków Hygei, a jest ich tysiące, należy relief Bertela Thorvaldsena (1770-1848), na którym stoją bogini karmi węża owiniętego wokół laski trzymanej przez siedzącego Asklepiosa. Płaskorzeźba ta, sfotografowana przez prof. Øivinda Larsena z Uniwersytetu w Oslo, stanowi logo wydawanego od kilku lat czasopisma *on line* „Hygeia Internationalis. An Interdisciplinary Journal for the History of Public Health” [32].

Wnioski

W ciągu ponad dwóch tysięcy lat wyobrażenia Hygei pełniły różne funkcje i w różny sposób oddziaływały na ludzką wyobraźnię. W starożytnej Grecji i Rzymie odwoływały się do świadomości religijnej i kosmologii, natomiast w ciągu ostatnich dwustu pięćdziesięciu lat obraz bogini zdrowia stał się nie tylko symbolem medycyny profilaktycznej oraz szerokiego, holistycznego podejścia do pacjenta postrzeganego w kontekście środowiska, w którym żyje, ale także uosobieniem kobiecej zmysłowości i piękna.

W starożytności Hygeia była uważana za analogię Ziemi, opiekunkę zdrowia, płodności i życia, lecz w okresie tworzenia podstaw bakteriologii zawężono jej symbolikę. Jako symbol higieny, czyli nauki o zachowaniu zdrowia i zapobieganiu chorobom przede wszystkim przez przestrzeganie czystości i odpowiednią dietę, Hygeia stała się analogią zdrowej wody oraz hydroterapii. W ostatnich latach, w dobie globalnego zarządzania zdrowiem publicznym i poszukiwania teorii zdrowia populacji, wieloznaczne obrazy Hygei karmiącej węża stają się coraz mniej czytelne, ale nadal należą do klasy rzeczy pięknych, które nie powinny tracić znaczenia. Dla lekarzy i menedżerów opieki zdrowotnej mogą one stanowić inspirację filozoficznej refleksji nad istotą i sensem praktyki lekarskiej oraz nad potrzebą ukierunkowywania jej, podobnie jak całego systemu ochrony zdrowia, na działania zapobiegawcze.

Podziękowania

Temat niniejszego artykułu zaproponował prof. AM dr hab. Jerzy Marcinkowski, kierownik Katedry Medycyny Społecznej Akademii Medycznej w Poznaniu, za co przekazuję Mu wyrazy wdzięczności.

Piśmiennictwo / References

1. Kalnická Z: Woda. [w:] Wilkoszewska czterech (red.): Estetyka czterech żywiołów. Ziemia, woda, ogień, powietrze. Kraków: Universitas; 2002. s. 73.
2. Tatariewicz W: Historia estetyki. Vol. 1: Estetyka starożytności. Wrocław-Kraków: Ossolineum; 1960. s. 104.
3. Weston WW: A rare wine. *The Care of Patients. Perspectives and Practices.* CMAJ 1988; 138: 139.
4. Pauzaniusz: Wędrowka po Helladzie. W świątyni i w micie. Wrocław: Ossolineum; 1973. s. 96, 149.
5. ***Encyklopedia Powszechna S. Orgelbranda. Vol. 12. Warszawa: Drukarnia Orgelbranda; 1863. s. 371-2.
6. ***Encyklopedia Powszechna Orgelbranda. Vol. 7. Warszawa: Drukarnia Orgelbranda; 1900. s. 220-1.
7. Parandowski J: Mitologia. Wierzenia i podania Greków i Rzymian. Warszawa: Czytelnik; 1953. s. 13.
8. Jakubczak M: Ziemia. [w:] Wilkoszewska czterech (red.): Estetyka czterech żywiołów. Ziemia, woda, ogień, powietrze. Kraków: Universitas; 2002. s. 31.
9. ***Wielka Ilustrowana Encyklopedia Powszechna. Vol. 6. Kraków: Wyd. Gutenberga, Reprint: Poznań: Wyd. Kurpisz; 1995. s. 242.
10. Maissonnet M: Hygiène. *Encyclopédie Universalis.* Corpus 11, Paris; 1996. s. 814-9.
11. Veith I: Hygeia by the Bay – A City of Health. *West J Med* 1977; 127: 444.
12. ***Wielka Encyklopedia Powszechna Ilustrowana. Vol. 29-30. Warszawa: Wyd. Ultima Thule; 1931. s. 682.
13. Obermajer J: The Tesseræ of Ephesos in the History of Medicine. *Med Hist* 1968; 12: 292-4.
14. www.louvre.fr/llv/oeuvres/detail_notice_print.jsp
15. www.insecula.com/us/oeuvre/photo_ME0000022814.html
16. www.insecula.com/us/oeuvre/O0025998.html
17. www.insecula.com/us/oeuvre/photo_ME0000081527.html
18. www.museovaticani.com
19. www.usask.ca/antiquities/Collection/Hygieia.html
20. ***Encyklopedia Britannica. Vol. 17. Poznań: Wyd. Kurpisz; 2000. s. 3-4.
21. www.louvre.fr/liv/oeuvres/detail_notice_print.jsp
22. research.yale.edu:8084/divdl/eikon/objectdetail.jsp
23. www.insecula.com/us/oeuvre/photo_ME0000084446.html
24. www.ancienttouch.com/roman_sculpture.html
25. www.insecula.com/us/oeuvre/O0010157.html
26. www.aberdeenhistor.org.uk
27. www.tanimola.de/engl/altstadt.html
28. www.glasgowsculpture.com
29. Zakrzewski Z: Ulicami mojego Poznania. Przechadzki z lat 1918-1939. Poznań: Wyd. Poznańskie; 1985. s. 127-8.
30. Wade EN: Medical Medals in the Collection of the College of Physicians of Philadelphia. *Bull Med Libr Ass* 1941; 30: 177, 183, 195, 198, 201, 204.
31. www.tepapa.govt.nz
32. ***Hygieia Internationalis on line. *An Interdisciplinary Journal for the History of Public Health.*